

MIHIN PSYKOLINGVISTIikka RIITTÄÄ?

TAPIO HOKKANEN

VÄITÖKSENALKAJAISESITELMÄ
JOENSUUN YLIOPISTOSSA
14. KESÄKUUTA 2001

Mistä tulevat *helmipönttö*, *mustaselkätikka*, *psosiaalipsykologi*, *leivää*, *linnua*, *äänestänejä*, *kolmekymmppinenvuotias* ja mitä ne kertovat kielestämme?

Psykolingvistiikan alku ja juuri on halu tutkia kieltä sellaisena millaisena emme tiedä sen olevan, tiedostamatonta kieltä. Joku sanoisi: »Edustumia, jotka ovat tapahtumahorisontin tuolla puolen.» Joku toinen puuskahtaa: »Taas tätä freudilaista höttöä. Tulinkintoja.»

Psykolingvistiikka ei ruodi unia, ei luokittele ihmisiä käsialan perusteella tai laadi horoskooppeja.

Psykolingvistiikan tavoitteena on laatia kielen kuvaus, joka olisi psykologisesti tosi. Mutta mihin psykolingvistiikka riittää? Missä ovat sen rajat? Mitä se kertoo kielestämme?

ULKORAJA

Psykolingvistiikka riittää rikkomaan ensimmäisen ja suurimman rajan. Se on luinen muuri puheen ja sisäisen kielen, kielellisen tiedon ja tiedostamattoman kielen välillä.

Tiedostamattomaan, psykologiseen toteen päästään käsiksi monin menetelmin. Psykolingvistien ei ole lupa porata kalloja — ja neurolingvistit vastaavat kuvantamismenetelmistä —, mistä syystä he tavoittelevat pään sisään mutkan kautta. Se perinteinen periskooppi, jolla muurin taakse tirkistellään, koostuu esimerkiksi puheen lipsahdusten, niin sanottujen kielen päällä-tilanteiden, sanaleikkien, kielipelien, tiettyjen puheen epäsujuvuuksien, lapsen kielenomaksumisvaiheen tuotosten sekä lingvististen afasiaoireiden analyysistä. Näiden lisäksi on kehitetty erilaisia kokeellisia menetelmiä, joita hyödyntämällä eri muuttujia voidaan muunnella hallitusti.

Koska psykolingvistiikan kohteena on tiedostamaton kieli, sen tiedonlähteiksi eivät riitä intuitio ja oman kielellisen tiedon jäsentely. Introspektion avulla voidaan korkeintaan rajata mahdollisten vaihtoehtojen määrää sekä hahmotella yleisiä suuntaviivoja ja koejärjestelyjä.

Siksi keskeisiksi nousevatkin empiirinen tieto ja erityisesti ulkoisen evidenssin käsite. Tarkastelemalla toisten kieltä ja järjestämällä kokeita koetetaan päästä matkalta sisäiseen kieleen, havaitsemis- ja tuotosprosesseihin, mentaaliseen leksikkoon.

Onkin huomattavasti helpompaa mää-

ritellä, mitä kieli on kuin miten se on. Tämä kahtiajako määrittelee psykolingvistiikan ja esimerkiksi fennistiikan välisen rajan. Psykolingvisteillä on menetelmiinsä nojaten lupa ja ennen muuta into esittää kysymyksiä puheentuotosjärjestelmän sisäisestä arkkitehtuurista, mentaalisen leksikon järjestyksistä ja kieliopin edustumista.

Olemme päätyneet kehäpäätelmään: olemme rikkoneet yhden rajan, joka itse asiassa määrittää psykolingvistiikan, toisin sanoen on sen ulkoraja.

Psykolingvistiikan sisällä vastaan tulee kuitenkin lisää rajoja, jotka ovat muovautuneet tahattomasti tai vallinneiden tutkimuskäytäntöjen pohjalta ja joita ei ole syystä tai toisesta tullut rikkoneeksi.

SISÄISIÄ RAJOJA

Ensiksikin, nykyisen psykolingvistiikan ihanteeksi on useissa tapauksissa noussut monimetodisuus. Sisäisen kielen etsinnässä sovelletaan lukuisia apuvälineitä ja menetelmiä, jotka tukevat erityisesti kokeellista tutkimusta: leksikaalisen päätöksenteon kokeet, silmänliiketutkimus ja niin edelleen. Tutkimustyössä on korostunut laajojen tekstikorpusten ja sanatietokantojen merkitys samalla kun niistä saadaan yhä tarkempaa viitetietoa kokeiden pohjaksi. Ne eivät kuitenkaan ole psykolingvistille ensisijaisia tutkimuskohteita vaan pikemmin työkaluja.

Todennäköisesti kestävimpiä tuloksia tuottaa nykyinen suuntaus, jossa tutkimuskohdetta lähestytään monin metodein ja jossa evidenssiä haetaan monentyyppisistä aineistoista ja lähteistä, esimerkiksi kielenomaksumisesta, kielellisistä häiriöistä, psykolingvistisistä kokeista, tietokonesimulaatioista, tekstikorpuksista sekä edellä mainituista lipsahduksista, kielipeleistä ja sanaleikeistä.

Toisaalta, monimetodisuuden kääntö-

puoli on se, että pahimmillaan psykolingvistiikan voi sanoa riittävän vain niin pitkälle kuin sen soveltamat menetelmät yhdessä riittävät. Näin käy varsinkin silloin, jos tutkimuksen laadun mittariksi otetaan sovellettujen menetelmien lukumäärä.

Yksittäinen mielenkiintoinen havainto monimetodisuuden rajoituksista tulee vastaan siinä, kuinka vähän psykolingvistiikassa on toistaiseksi sovellettu ja sovelletaan akustisen fonetiikan menetelmiä.

Toiseksi, kokeellisen kielentutkimuksen sisällä on noussut toinen, yhä laajeneva ongelma. Koejärjestelyt ovat nimittäin vaivihkaa muuttumassa aina vain pienipiirteisemmiksi ja apuvälineet tarkemmiksi. Tämä on johtamassa pirstaloitumiseen, jossa yhdessä kokeessa joudutaan samanaikaisesti vakioimaan enimmillään kymmeniä, yhä hienojakoisempia kielellisiä ja ei-kielellisiä muuttujia.

Kysymys on siis myös siitä, millainen evidenssi katsotaan riittäväksi. Kokeellisen psykolingvistiikan tavoitteena on ollut pitkälti operationaalistaa tutkimuskohteitaan, tehdä niistä mitattavia. Yhtäältä voidaan kysyä, mitkä kaikki normaaleiden kielenkäyttötilanteiden muuttujat ylipäättään ovat operationaalistettavissa ja mitkä niistä ovat relevantteja. Toisaalta voidaan kysyä, mitkä koeoloissa vakioiduista muuttujista ovat läsnä normaaleissa kielenkäyttötilanteissa.

Käytännön tutkimustyössä pirstaloitumisesta on jo seurannut ongelma, nimittäin mistä löydetään riittävä määrä kaikki vaaditut ehdot täyttäviä koeärsykykeitä. Vastaan tulevat kielen rajat. Avoin ja äärettömäksi mainittu esittävä symbolijärjestelmä ei yllättäen enää riitä.

Kolmanneksi: Mielenkiintoinen raja ja ongelma tulee vastaan siinä, että varsinkin kokeellinen psykolingvistiikka on painotunut pitkälti havaintoprosesseihin. Kieltä koskevia päätelmiä tehdään sen perusteella, kuinka koehenkilöt reagoivat kielellisiin

— ja usein vielä kirjallisessa muodossa annettuihin — ärsykkeisiin. Tuotos on jäänyt selvästi vähemmälle huomiolle, ja niinpä osa kokeisiin perustuvista malleista onkin pikemminkin malleja kielen havaitsemisesta kuin tuotoksesta. Kuriositeettina on mainittava, että psykologisesti ei luonnollisestikaan voi ulottaa tällaisia kokeita kieleen, joilta puuttuu kirjoitusjärjestelmä, saati ottaa koehenkilöiksi lukutaidottomia, esimerkiksi pieniä lapsia.

Ärsykkeiden havaitsemiseen perustuvissa kronometrisissä menetelmissä reaktioiden nopeus ja virheiden lukumäärä ovat ratkaisevia. Moni läsnäolijoistakin on istunut laboratoriossa joko kiusattavana tai kiusaajana, painamassa testinappuloita tai valvomassa koetta.

Kriittinen kysymys kuuluu: Miten hyvin reaktiot tietokoneen ruudulla esitettuihin kirjallisiin ärsykkeisiin vastaavat esimerkiksi normaaliin puheen tuottamiseen liittyviä prosesseja?

Koetulosten arvo onkin siinä, että ne tarjoavat tutkijalle epäsuoraa todistusaineistoa.

LIPSAHDUSTUTKIMUKSET

Lipsahdustutkimuksetkaan eivät selviä edellä esitetystä puhtain paperein. Edellä kertamani koskee nimittäin myös kokeellisesti tuotettuja puhelipsahduksia. Tarkoin valikoiduilla ärsykeillä voidaan suhteellisen vaivattomasti aiheuttaa paljon määrämuotoisia virheitä ja siten koota laaja aineisto. Sen sijaan virheiden todellisesta esiintymistiheydestä ja keskinäisistä lukumääräsuhteista tällaiset kokeet eivät kerro. Myös laadultaan näin tuotetut virheet rajautuvat vain sellaisiin, jotka kulloinkin käytetyt ärsykkeet sallivat. Lisäksi kokeellisesti tuotettuja lipsahduksia voi kritisoida sillä, että niiden taustalla ei vaikuta sama intensio kuin aidoissa puhetilanteissa. Tällä on merkitystä, jos puheentuotoksen ketjua ha-

lutaan tarkastella kokonaisuutena intentios-ta artikulaatioon asti.

Kokeiden puolustukseksi onnellinen tilanne on kuitenkin se, että sekä spontaanista puheesta tehtyjen löydösten että kokeellisin menetelmin hankittujen tulosten on havaittu olevan pitkälti yhteneviä. Niiden voisi olettaa kuvaavan samaa järjestelmää.

Luonnollisten aineistojen eduksi voi puolestaan lukea sen, että suuresta massasta nousee esiin sellaisia piirteitä ja sellaisissa suhteissa kuin ne sattuvat esiintymään. Lisäksi laajatkin kontekstivaikutukset tulevat niissä näkyviin. Edelleen tärkeää on se, että löydökset ovat tuotosta koskevia.

Edellä hylättyjä introspektiota ja intuitiota tarvitaan kuitenkin myös lipsahdusanalyysissä: tavoitellun rakenteen rekonstruointi on joskus samanlaista palapeliä kuin historiallisessa kielentutkimuksessa kanta-kielen muotojen rekonstruointi säilyneiden kielen palasten perusteella.

Mistä siis tulevat alussa mainitut esimerkit *helmipönttö*, *mustaselkätikka*, *psosiaalipsykologi*, *leivää*, *linnua*, *äänestänejä*, *kolmekymmppinenvuotias*?

Ne tuskin kuuluvat suomalaisen sanavarastoon sellaisinaan. Esimerkit eivät myöskään ole konteksteissaan tietoisesti tehtyjä uudismuodosteita, jotka täyttäisivät jonkin uuden ilmaisutarpeen. Siksi ne ja sadat muut spontaanin puheen lipsahdukset riittävät osoittamaan, että puheentuotokseen sisältyy erilaisia prosesseja. Näistä prosesseista, kieleemme edustumista ja puheentuotoksen yleisestä arkkitehtuurista on kyse myös nyt tarkastettavassa väitöskirjassa.

LOPUKSI

Lopulta ihmistä kiehtovat avaruusmatkat, syvänmerentutkimus, retket historiaan, formula-ajot. Paljon lähempänäkin, oman päämme sisällä, on sellaisia pitkälti kartoitamattomia kohteita kuin kieli, jonka sisäi-

sistä edustumista ja prosesseista meillä on vain aavistuksia. Olemme tottuneet pitämään kieltä niin arkipäiväisenä ja itsestään selvänä asiana, ettemme juuri kiinnitä siihen huomiota, saati pidä sen tutkimista vaiivan arvoisena. Kuitenkin kysymyksessä on ylivertainen viestintäjärjestelmä ja yksi ihmisyden kulmakivistä.

Olen edellä ruotinnut psykolingvistiikkaa ja sen rajoja kriittisesti. Siitä huolimat-

ta haluan korostaa sen mahdollisuuksia tuoda palasia sisäisestä kielestä tietoisien tarkastelumme ulottuville.

Suurin raja tulee lopulta vastaan siinä, mitä tutkitaan. Psykolingvistiikasta ja lingvistiikasta ylipäätään voidaan puhua vain niin kauan kuin tutkimuksen keskeiset kysymykset ja tavoitteet ovat kieltä koskevia. ■

TAPIO HOKKANEN *Slips of tongue. Errors, repairs, and a model.* Studia Fennica Linguistica 10. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001.

Sähköposti: tapio.hokkanen@joensuu.fi